

Correctievoorschrift VMBO-GL en TL

2004

tijdvak 1

GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING CSE GL EN TL

GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING VBO-MAVO-D

inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per school in het programma Wolf of vul de scores in op de optisch leesbare formulieren.

Zend de gegevens uiterlijk op 2 juni naar de Citogroep.

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel

1 REGELS VOOR DE BEOORDELING

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o. Voorts heeft de CEVO op grond van artikel 39 van dit Besluit de Regeling beoordeling centraal examen vastgesteld (CEVO-02-806 van 17 juni 2002 en bekendgemaakt in Uitleg Gele katern nr 18 van 31 juli 2002).

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door de CEVO.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommiteerde toekomen.
- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door de CEVO.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Komen zij daarbij niet tot overeenstemming, dan wordt het aantal scorepunten bepaald op het rekenkundig gemiddelde van het door ieder van hen voorgestelde aantal scorepunten, zo nodig naar boven afgerond.

2 ALGEMENE REGELS

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de CEVO-regeling van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;

- 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
 - 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, hoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal punten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
 - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar een keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 7 Indien de examinerator of de geëngeneerde meent dat in een toets of in het beoordelingsmodel bij die toets een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof toets en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan de CEVO. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
 - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
 - 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
Voor de beroepsgerichte programma's in de basisberoepsgerichte leerweg geldt:
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de door het bevoegd gezag gegeven regels.

3 VAKSPECIFIEKE REGELS

Voor dit centraal schriftelijk examen Geschiedenis en staatsinrichting GL en TL en Geschiedenis en staatsinrichting VBO-MAVO-D kunnen maximaal 54 scorepunten worden behaald.

De vakinhoudelijke argumenten waarvan sprake is in de algemene regel 3.3 moeten voor het vak Geschiedenis en staatsinrichting afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijk verantwoorde publicaties.

4 BEOORDELINGSMODEL

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Aan het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt 1 punt toegekend.

SOCIALE ZEKERHEID EN VERZORGINGSSTAAT IN NEDERLAND

+

ONTWIKKELING VAN DE GEZONDHEIDSZORG IN NEDERLAND

- 1 D
- 2 **maximumscore 2**
Voorbeeld van een juist antwoord is:
 - aan de ene kant kenmerkend, want het hoofddoel voor fabrikanten was een zo hoog mogelijke productie/winst 1
 - aan de andere kant niet kenmerkend, want slechts weinig fabrikanten trokken zich het lot van (wees)kinderen aan 1
- 3 **maximumscore 1**
Voorbeeld van een juist antwoord is:
De fabrikant gaf aan vrouwen de voorkeur, omdat hij dacht dat zij in het algemeen goedkoper waren dan mannen.

Opmerking
Alleen als na 'vrouwen' een juiste reden volgt, mag een scorepunt worden toegekend.
- 4 **maximumscore 1**
Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):
 - Anders zou het gezinsinkomen te laag zijn om van te leven / het inkomen van de kinderen was noodzakelijk als aanvulling op het inkomen van de ouders.
 - Het kostte ouders (te) veel geld om hun kinderen naar school te sturen / onderwijs was (relatief) duur.
 - In de 19e eeuw was er nog geen leerplicht.
- 5 **maximumscore 1**
De vraag is een verklarende vraag.
Voorbeeld van een juist antwoord op de onderzoeksvraag (één van de volgende):
 - omdat door de industrialisatie steeds meer mensen in steden gaan wonen
 - omdat door de industrialisatie steeds meer mensen in fabrieken gaan werken
 - omdat door de industrialisatie steeds meer mensen een groter risico hebben om een besmettelijke ziekte op te lopen als gevolg van slechte hygiënische (woon- en werk)omstandigheden
 - omdat door de industrialisatie steeds meer mensen te maken kregen met lange werktijden / lage lonen
 - omdat door de industrialisatie steeds meer mensen meer en goedkopere producten kunnen kopen
Opmerking
Alleen als na 'verklarende vraag' een juist antwoord volgt, mag een scorepunt worden toegekend.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

○ **6 maximumscore 1**

De vraag is een waarderende vraag.

Voorbeeld van een juist antwoord op de onderzoeksvraag:

- Indien gekozen wordt voor 'ja': het armoedeprobleem is een maatschappelijk probleem waarbij de overheid een belangrijke rol hoort te spelen in de oplossing ervan.
- Indien gekozen wordt voor 'nee': het armoedeprobleem is een persoonlijk probleem (met maatschappelijke gevolgen, maar de overheid hoort geen belangrijke rol te spelen in de oplossing ervan).

Opmerking

Alleen als na 'waarderende vraag' een juist antwoord volgt, mag een scorepunt worden toegekend.

○ **7 maximumscore 2**

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

- argument tegenstanders: 1
 - Het kost (te) veel geld.
 - Het is niet noodzakelijk (alleen in de betere wijken)
 - Er bestaan twijfels omtrent (technische) uitvoerbaarheid
- argument voorstanders (één van de volgende): 1
 - Het zal de gezondheid van de stadsbewoners ten goede komen.
 - Het vermindert de kans op epidemieën / het verbetert de hygiëne.

○ **8 maximumscore 2**

- a: het grondwater
- b: de waterleiding
- c: bacteriën
- d: cholera

- Indien vier antwoorden juist 2
- Indien twee of drie antwoorden juist 1
- Indien geen of één antwoord juist 0

○ **9 maximumscore 2**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Bron 3 is kenmerkend, omdat de arme mensen afhankelijk waren van de liefdadigheid van de burgerij 1
- Bron 5 is kenmerkend, omdat de arme mensen zelf met hun poepemmers moesten sjouwen 1

Opmerking

Alleen als na een juiste bronkeuze een juiste uitleg volgt, mag een scorepunt worden toegekend.

○ **10 maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

- Pas na 1900 worden er wettelijke maatregelen genomen (of een concreet voorbeeld daarvan) ter verbetering van wonen, werken en onderwijs.
- Pas na 1900 gaat de overheid zich actiever bezighouden met de invoering van sociale wetgeving.
- Pas na 1900 wordt armoede geleidelijk niet meer als een persoonlijk probleem gezien, maar meer als een maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- 11 **maximumscore 1**
bron 7 en bron 10

Opmerking

Alleen als beide antwoorden juist zijn, mag een scorepunt worden toegekend.

- 12 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Bron 7 is een verbetering, want er is een commissie ingesteld die de slechte arbeidsomstandigheden onderzoekt.

of

Bron 10 is een verbetering, want de hygiëne verbetert door leidingwater (in plaats van water uit de pomp/sloot).

Opmerking

Alleen na een juiste combinatie van bron en uitleg, mag een scorepunt worden toegekend.

- 13 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

→ ontslag van ambtenaren (als gevolg van bezuinigingen op de overheidsuitgaven)

→ verlaging van lonen/uitkeringen/steun

→ te passief/te weinig actief overheidsoptreden tegen de crisis

- 14 **B**

- 15 **maximumscore 1**
reden d

- 16 **maximumscore 1**
stroming c en periode 2

Opmerking

Alleen als beide antwoorden juist zijn, mag een scorepunt worden toegekend.

- 17 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

→ De regering dacht dat economisch herstel vanzelf zou komen / de economische crisis moest uitzielen / zij zich zo min mogelijk moest bemoeien met de economie.

→ De regering vond dat de overheid alleen een absoluut minimum/bepaalde steun kon garanderen en niet meer dan dat.

→ De regering had/stelde daarvoor weinig geld ter beschikking.

- 18 **maximumscore 1**
eerst a, dan b, vervolgens c en ten slotte d

Opmerking

Alleen een volledig juiste volgorde levert een scorepunt op.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

○ 19 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Het werd wel als een groot maatschappelijk probleem ervaren, want (één van de volgende):

- werkenden moesten meer belasting/premies betalen (om de uitkeringen te financieren) / zij hielden minder over.
- relatief (ook in Europees opzicht) / absoluut werden veel mensen aan het arbeidsproces onttrokken.

of

Het werd niet als een groot maatschappelijk probleem ervaren, want (één van de volgende):

- de verzorgingsstaat was weliswaar duur maar niet onbetaalbaar / het was (met betrekking tot de betaalbaarheid) een gevolg van een politieke/sociale afweging/keuze.
- andere (maatschappelijke) problemen werden als groter ervaren (bijvoorbeeld grote instroom asielzoekers, toenemende criminaliteit).

Opmerking

Alleen als na 'wel' of 'niet' een consistente redenering volgt, mag een scorepunt worden toegekend.

● 20 **B**

● 21 **D**

○ 22 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

- Het behandelen van mensen met klachten als gevolg van roken kost veel geld.
- De overheid hoort op te komen voor het gemeenschappelijk belang.
- De overheid moet mensen die ongezond leven zich daarvan bewust maken / tegen zichzelf in bescherming nemen.

○ 23 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

- Mensen zijn zelf verantwoordelijk voor hun handelen.
- Iedereen weet dat roken schadelijk is voor de gezondheid.

DE KOUDE OORLOG

+

NEDERLAND EN DE VERENIGDE STATEN NA DE TWEEDE WERELDOORLOG

○ 24 **maximumscore 2**

- nummer 1
- nummer 2

1
1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

○ 25 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

→ beeldelement: hakenkruis/Hitler; uitleg: om te voorkomen dat de bevolking het nationaal-socialisme terug wilde hebben;

of

→ beeldelement: hamer en sikkel; uitleg: om te voorkomen dat Duitsland communistisch/niet democratisch zou worden;

of

→ beeldelement: verwoestingen; uitleg: om Duitsland er weer bovenop te helpen.

Opmerking

Alleen als na een juist beeldelement een passende uitleg volgt, mag een scorepunt worden toegekend.

○ 26 **maximumscore 2**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden veel inwoners een negatieve mening, omdat veel Berlijners te maken kregen met Amerikaanse bombardementen/verwoestingen / de Verenigde Staten met Duitsland in oorlog waren 1
- In 1948 hadden veel inwoners een positieve mening, omdat veel (West-)Berlijners tijdens de Blokkade van Berlijn dankbaar waren voor het Amerikaanse voedsel / de Verenigde Staten West-Berlijn steunden 1

● 27 **D**

○ 28 **maximumscore 2**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Mening van de Sovjetunie, 1
- omdat (één van de volgende): 1
 - de Verenigde Staten de kar sturen/leiden / de West-Europese landen worden gedwongen te volgen.
 - de West-Europese landen een zak met geld kunnen krijgen, maar ze moeten wel doen wat de Verenigde Staten zeggen / het kapitalisme van de Verenigde Staten regeert / de Verenigde Staten westerse landen uitbuiten.
 - de zak met geld/het dollarteken aangeeft dat de steun door de Verenigde Staten wordt gekocht.
 - de Verenigde Staten negatief worden afgebeeld als iemand die anderen voor hun karretje spant.
 - de Verenigde Staten een arrogante, bazige houding hebben, te zien aan de hand in de zij / de sigaar in de mond.

● 29 **B**

○ 30 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

De tekst stond in een Oost-Duits schoolboekje, omdat (één van de volgende):

- er negatief over de BRD/het kapitalisme wordt geschreven.
- er positief over de DKP/het communisme wordt geschreven.

Opmerking

Alleen als na een juiste keuze een juiste uitleg volgt, mag een scorepunt worden toegekend.

Vraag	Antwoord	Scores
○ 31	<p>maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is: De plattegrond van bron 24, omdat (één van de volgende): → er weinig verschillende soorten winkels/bedrijven zijn. → de straat naar Karl Marx is genoemd, de grondlegger van het communisme.</p> <p><i>Opmerking</i> Alleen als na de juiste keuze van de bron een juiste uitleg volgt, mag een scorepunt worden toegekend.</p>	
● 32	D	
○ 33	<p>maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is: In de jaren vijftig positief, omdat de Verenigde Staten Nederland hadden bevrijd / Nederland veiligheid boden / bondgenoten waren in de strijd tegen het communisme.</p>	
○ 34	<p>maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is: In de jaren zestig en zeventig kwam er meer kritiek, omdat de Verenigde Staten te veel een overheersende macht dreigden te worden / de Vietnam-oorlog sterke weerstand opriep / de Nederlandse cultuur te veel door de Verenigde Staten beïnvloed werd.</p>	
○ 35	<p>maximumscore 2</p> <p>Uit het antwoord moet blijken:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een politieke reden: er is dankzij de Verenigde Staten een veilig Europa • Een economische reden: nu is er een bloeiende Europese markt (Nederland richtte zich steeds meer op de Europese markt / de Europese markt was voor Nederland belangrijker geworden) 	<p>1</p> <p>1</p>
○ 36	<p>maximumscore 3</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is:</p> <ul style="list-style-type: none"> • onderwerp 1: de NAVO voordeel, omdat door het lidmaatschap van de Verenigde Staten de NAVO veiligheid / nieuwe technologie / werkgelegenheid brengt of nadeel, omdat de Verenigde Staten binnen de NAVO de dienst uitmaken / Nederland politiek en militair niet meer onafhankelijk is / de Verenigde Staten een te grote invloed hebben op het veiligheidsbeleid in Nederland • onderwerp 2: de Amerikaanse nieuwszenders zoals CNN voordeel, omdat ook in Nederland 24 uur per dag internationaal nieuws ontvangen kan worden of nadeel, omdat de nieuwszenders in de Verenigde Staten niet altijd objectieve informatie verstrekken / niet kritisch genoeg zijn over gebeurtenissen die hun eigen land betreffen • onderwerp 3: de Nederlandse aandelenbeurs voordeel, omdat als het goed gaat met de aandelenbeurs in de Verenigde Staten, het meestal ook goed gaat met de aandelenbeurs in Nederland of nadeel, omdat als het niet goed gaat met de aandelenbeurs in de Verenigde Staten, het meestal ook niet goed gaat met de aandelenbeurs in Nederland 	<p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- **37 maximumscore 1**
 gebeurtenis 1: het midden van de Koude Oorlog
 gebeurtenis 2: het begin van de Koude Oorlog
 gebeurtenis 3: het einde van de Koude Oorlog
- Opmerking*
Alleen als alle antwoorden juist zijn ingevuld, mag een scorepunt worden toegekend.
- **38 maximumscore 1**
 Uit het antwoord moet blijken dat het Ministerie van Buitenlandse Zaken de Nederlandse bevolking ervan wilde overtuigen dat het militaire machtsevenwicht (tussen de NAVO en het Warschaupact) verstoord was / dat er meer geld uitgegeven moest worden aan bewapening/defensie.
- **39 C**
- **40 maximumscore 2**
- Met openheid wilde hij bereiken dat er een grotere politieke vrijheid ontstond in de Sovjetunie / het bestuur een meer open karakter kreeg 1
 - Met hervorming wilde hij bereiken dat de economie weer gezond zou worden (door om te schakelen van planeconomie naar markteconomie) / dat de productie verhoogd zou worden en de kwaliteit van producten zou verbeteren 1
- **41 maximumscore 1**
 Uit het antwoord moet blijken dat het economisch slecht ging in de Sovjetunie / de wapenwedloop te duur/onbetaalbaar werd.
- **42 maximumscore 1**
 Uit het antwoord moet blijken dat sommige West-Europese landen zich er zorgen over maakten of Duitsland zich los zou maken van de Europese Unie / de Europese Unie zou kunnen overheersen.
- **43 maximumscore 1**
 Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):
 → Duitsland is lid gebleven van de NAVO.
 → Duitsland is bereid geweest haar munt op te offeren voor de (introductie van de) euro.
 → Duitsland heeft geen overheersende/dominante/solistische buitenlandse politiek gevoerd.
 → Duitsland heeft een grote (financiële) bijdrage geleverd aan de ondersteuning/ontwikkeling van het oostelijk deel van Duitsland/Oost-Europese landen.

BRONVERMELDING

1: naar: P. Offermans en B. Feis, De geschiedenis van het gewone volk van Nederland, Nijmegen 1975, pag. 147.

2: naar: D. Wolffram, Sociale politiek in Nederland na 1880 (uit: Spiegel Historiae, Den Haag, oktober 1998, pag. 473).

3: I. Brugmans, Stapvoets voorwaarts, Sociale geschiedenis van Nederland in de 19e eeuw, Haarlem 1970, pag. 35.

4: J. ter Haar, Geschiedenis van de lage landen, deel 4, Bussum 1972, pag. 240.

5: M. Schouten, De socialen zijn in aantocht, De Nederlandse arbeidersbeweging in de negentiende eeuw, Amsterdam 1976, pag. 174.

6: I. Brugmans, Stapvoets voorwaarts, Sociale geschiedenis van Nederland in de 19e eeuw, Haarlem 1970, pag. 48.

7: naar: Den Haag zoals het was, deel 4, Zwolle 1993, pag. 79-80.

8: J. van der Lans en H. Vuijsje, Lage landen, hoge sprongen, Nederland in beweging, 1898-1998, Wormer 1998, pag. 60.

9: J. van der Lans en H. Vuijsje, Lage landen, hoge sprongen, Nederland in beweging, 1898-1998, Wormer 1998, pag. 135.

10: Den Haag zoals het was, deel 13, Zwolle 1993, pag. 297.

11: naar: J. van der Lans en H. Vuijsje, Lage landen, hoge sprongen, Nederland in beweging, 1898-1998, Wormer 1998, pag. 130-131.

12: H. Plas e.a., Toen Wilhelmina regeerde, Amsterdam 1988, pag. 62.

13: naar: J. Demey, P. Geurts, H. de Wolff, Geschiedenis in documenten, Amsterdam 1971, pag. 222.

14: naar: J. van der Lans en H. Vuijsje, Lage landen, hoge sprongen, Nederland in beweging 1898-1998, Wormer 1998, pag. 131.

15: naar: M. van Rossem e.a., Een tevreden natie, Nederland van 1945 tot nu, Baarn 1993, pag. 194.

16: tekst vermeld op een pakje sigaretten

17: A. Manning (red.), Onze jaren 45-70, deel 7, Duitsland verdeeld, Amsterdam 1972, pag. 203.

18: R. Cartier, De Tweede Wereldoorlog, deel 2, 1942-1945, Bussum 1977, pag. 920/921.

19: Fragen an die deutsche Geschichte, Bonn 1984, pag. 381.

20: K. van Dijk, De Koude Oorlog, Den Bosch z.j., pag. 29.

21: bewerkt door Cito/Cevo

22: naar: N. Speelman, Een historisch-geografische kijk op Berlijn, Delft z.j., pag. 24.

23 en 24: bewerkt naar: W. Smit, Berlijn een politiek-geografische proeftuin, Groningen 1978, pag. 32.

25: naar: H. Loeber (red.), Dutch-American relations 1945-1969, A partnership, Illusions and facts, Assen/Maastricht 1992, pag. 54.

26: B. van Eenennaam en J. Hoekema, Over veiligheid en vrede, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag 1984, pag. 45.

27: Reflector, jaargang 31, nr. 3, Amsterdam november 1989, pag. 115.